

IRENA RUTKOWSKA

TENDENCJE ROZWOJOWE W ŚWIATOWEJ PRODUKCJI ZBÓŻ A PROBLEM WYŻYWIENIA LUDNOŚCI

I

Dominująca pozycja rolnictwa, stanowiącego od stuleci podstawowe źródło zdobywania materialnych środków utrzymania ludzi — mimo ogromnego postępu dokonującego się we współczesnym świecie — pozostała dotychczas niezachwiana. Prawie wszystkie aktualnie wytwarzane środki utrzymania ludzi pochodzą z produkcji rolnej. Morze, drugie obok ziemi tradycyjne źródło zasobów żywnościowych, dostarcza bowiem zaledwie około 1% ogólnego światowego spożycia kalorii, zaś inne metody zdobywania środków do życia (np. wytwarzanie syntetycznych artykułów żywnościowych) mają znikome znaczenie praktyczne ze względu na niedostateczną opłacalność ekonomiczną tej produkcji¹.

Choć trudno negować postulowaną przez wielu ekonomistów² nieodzowną potrzebę poszukiwania nowych sposobów i metod zdobywania środków do życia dla szybko zwiększającej się liczby ludności świata, to jednak nie sposób nie zgodzić się z poglądami licznej grupy realnie myślących ekonomistów, że konwencjonalne, oparte na uprawie ziemi rolnictwo, długo jeszcze pozostanie jeśli nie najważniejszym, to w każdym razie jednym z głównych źródeł zaopatrzenia w żywność.

O nastawieniu współczesnego rolnictwa światowego na zaspokojenie potrzeb żywnościowych ludności świadczy fakt, że około 94% ogólnej powierzchni zbiorów stanowią obszary upraw produktów żywnościowych, a tylko pozostałe 6% powierzchni zbiorów dostarcza surowców przemysłowych nieżywnościowych, jak np. włókna, kauczuk czy tytoń³ (por. tabelę 1).

¹ Trzeba przy tym uwzględnić fakt, że produkcja syntetycznej żywności opiera się również w pewnym stopniu na surowcach pochodzenia rolniczego.

² Por. J. Oser, *Czy ludzie muszą głodować?* Warszawa 1960, rozdz. XI, oraz F. Baade, *Rok 2000. Ku czemu zmierza świat?* Warszawa 1962, rozdz. II.

³ W wyrażeniu wartościowym żywność stanowiła w latach 1957—1959 około 88% światowej produkcji rolnej, por. *Agricultural Commodities — Projections for 1970*, FAO, Rome 1962, s. 1—30, (tab. 15).

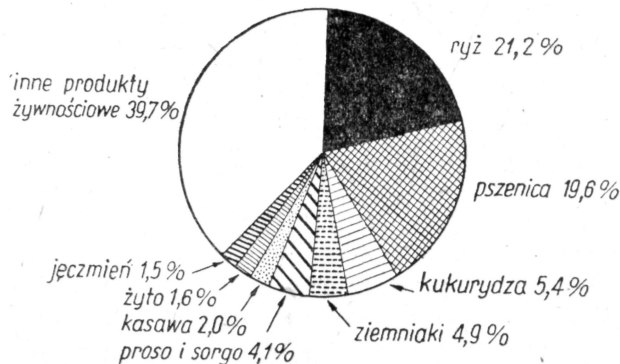
Tabela 1

Światowa powierzchnia zbiorów głównych upraw
w roku gospodarczym 1959/60

Wyszczególnienie	Obszar zbiorów w tys. akrów	Procent ogólnej powierzchni zbiorów
Zboża	1 628 464	71,2
Rośliny okopowe	114 654	5,0
Cukier	34 232	1,5
Rośliny strączkowe	110 948	4,9
Owoce i warzywa	84 463	3,7
Rośliny oleiste	164 221	7,2
Napoje tropikalne	23 260	1,0
Włókna	108 527	4,7
Tytoń	8 574	0,4
Kauczuk	9 754	0,4
Ogółem	2 287 097	100,0

Źródło: L. R. Brown, *Man, Land and Food*, Washington 1963, s. 22 (tab. 9).

Wśród upraw żywnościowych dominują zboża, obejmujące ponad 71% ogólnej powierzchni zbiorów i 76% powierzchni zbiorów produktów żywnościowych (por. tabelę 1). Konsumpcja zbóż w formie bezpośredniej dostarcza ponad 53% ogólnego spożycia kalorii, zaś w formie pośredniej, tj. w postaci artykułów hodowlanych, dalszych kilkanaście procent, co w sumie daje około 2/3 ogólnego spożycia kalorii. W konsekwencji zboża stanowią główne źródło kalorii spożywanych przez współczesne społeczeństwo (por. rycinę 1). Poziom zaopatrzenia w zboża determinuje

Ryc. 1. Źródła kalorii w wyżywieniu w 1958 r.

Źródło: L. R. Brown, op. cit., s. 32

przy tym w dużej mierze charakter i jakość diety, wysoki stopień tego zaopatrzenia umożliwia bowiem poprawę diety w kierunku zwiększenia udziału białka zwierzęcego w ogólnym spożyciu żywności⁴.

Przytoczone liczby, świadczące o dużej roli zbóż w wyżywieniu ludności, stanowią — jak się wydaje — wystarczające uzasadnienie celowości badań nad aktualnym stanem oraz tendencjami i perspektywami zaopatrzenia ludności poszczególnych regionów świata w produkty zbożowe.

II

Dla prześledzenia zmian zachodzących w produkcji, w obrocie oraz w spożyciu zbóż w skali światowej na przestrzeni ostatniego dwudziestopięcioletnia, uzasadnione wydaje się porównanie badanych wielkości w trzech następujących okresach: w latach 1934—1938 i 1948—1952 jako w okresach bezpośrednio przed i po drugiej wojnie światowej⁵ oraz na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych⁶. Odległość w czasie pomiędzy okresem wyjściowym a końcowym jest dostatecznie duża, aby mogły się ujawnić ważniejsze tendencje przejawiające się na światowym rynku zbóż.

1. Punktem wyjściowym analizy musi być zbadanie tendencji w zakresie produkcji zbóż, zarówno globalnej, jak i w przeliczeniu na 1 mieszkańca kuli ziemskiej oraz poszczególnych, geograficznych i ekonomicznych regionów świata — w celu zorientowania się w minionych i aktualnych możliwościach zaspokojenia potrzeb żywnościowych świata.

Wielkość globalnej produkcji zbóż determinują — jak wiadomo — dwa czynniki, tj. obszar zbiorów i plony z jednostki powierzchni. W latach 1934—1938 do 1960/61 obszar zbiorów zbóż w skali światowej rozszerzył się o 15%, zaś przeciętne plony zbóż podniosły się o 28%, skutkiem czego globalna światowa produkcja zbóż wzrosła o 47% (por. tabelę 2). Jak o tym świadczą powyższe dane, wzrost produkcji zbóż w badanym okresie był w 1/3 następstwem rozszerzenia areалу upraw, zaś w 2/3 — rezultatem poprawy poziomu plonów.

Zmiany w wielkości produkcji zbóż w różnych geograficznych i eko-

⁴ Przystawienie się ze spożycia zbóż w formie bezpośredniej na spożycie produktów hodowlanych pociąga za sobą poważne straty kalorii: 10 kalorii zawartych w paszy dla trzody chlewnej i drobiu daje tylko 2 kalorie w produktach hodowlanych, a 10 kalorii zawartych w paszy dla bydła daje zaledwie 1 kalorię w produktach hodowlanych (por. F. Baade, op. cit., s. 73).

⁵ Szczupłość i niekompletność materiałów statystycznych za lata 1946—1947 przemawia przeciwko ich włączaniu do okresu bezpośrednio powojennego.

⁶ W miarę możliwości starałam się wykorzystać dane statystyczne najbardziej aktualne. W przypadku braku pełnego kompletu takich materiałów, posługiwałam się danymi statystycznymi nieco wcześniejszymi.

Tabela 2

Wskaźniki światowej produkcji, obszaru zbiorów oraz przeciętnych plonów
zboż (1934—1938=100)

Wyszczególnienie	1934—1938	1948—1952	1957/58—1959/60	1960/61
Produkcja	100	109	137	147
Obszar zbiorów	100	107	113	115
Plony	100	102	122	128

Źródło: L. R. Brown, op. cit., s. 50 (tab. 16).

nomicznych⁷ regionach świata wykazywały duże zróżnicowanie. Porównanie danych dotyczących kształtowania się tendencji w wielkości areалу zbiorów zboż oraz tendencji w plonach i zestawienie ich z danymi dotyczącymi wielkości produkcji zboż dostarcza interesujących spostrzeżeń. W niektórych regionach świata, np. w Europie zachodniej oraz w Ameryce Północnej, a zwłaszcza w tej ostatniej, silnej tendencji zwykłej w produkcji zboż towarzyszył absolutny spadek obszaru zbiorów. Wzrost ogólnych rozmiarów produkcji zboż dokonywał się na tych terenach jedynie dzięki poprawie plonów, które np. w USA przekroczyły dwukrotnie poziom przedwojenny. Również w Oceanii szybkie tempo wzrostu plonów odgrywało główną rolę w kształtowaniu globalnej produkcji zboż. W tym samym czasie w wielu innych regionach świata, zwłaszcza gospodarczo słabo rozwiniętych, plony — po przejściowym spadku w latach 1948—1952 — wykazały następnie bardzo umiarkowaną dynamikę wzrostu i tylko nieznacznie przekroczyły poziom przedwojenny. Na tych terenach wzrost produkcji zboż dokonywał się w badanym okresie przede wszystkim dzięki rozszerzaniu areалу upraw (por. tabelę 3).

W sumie można stwierdzić, że 51-procentowy wzrost produkcji zboż w gospodarczo rozwiniętych regionach świata w latach 1934—1938 do 1960/61 nastąpił — przeciętnie biorąc, tj. pomijając zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi krajami wchodzącymi w skład tych regionów — wyłącznie na skutek podniesienia plonów⁸. Areal zbiorów w tych re-

⁷ Do regionów gospodarczo rozwiniętych zalicza się Amerykę Północną, Europę zachodnią, Europę wschodnią i ZSRR oraz Oceanię, zaś do regionów gospodarczo słabo rozwiniętych — Azję, Afrykę i Amerykę Łacińską.

⁸ Do poprawy poziomu plonów w regionach gospodarczo rozwiniętych przyczynił się w największym stopniu silny wzrost zużycia nawozów sztucznych. W roku gospodarczym 1960/61 zużycie nawozów sztucznych na 1 ha gruntów ornych wynosiło: w Europie 84 kg, w Ameryce Północnej i Środkowej 31 kg, w Oceanii 30 kg, w ZSRR 10 kg, w Azji 10 kg, w Ameryce Łacińskiej 7 kg i w Afryce 3 kg (dane z *Fertilizers, An Annual Review of World Production, Consumption and Trade 1962*, FAO, Rome 1963, s. 16).

Tabela 3

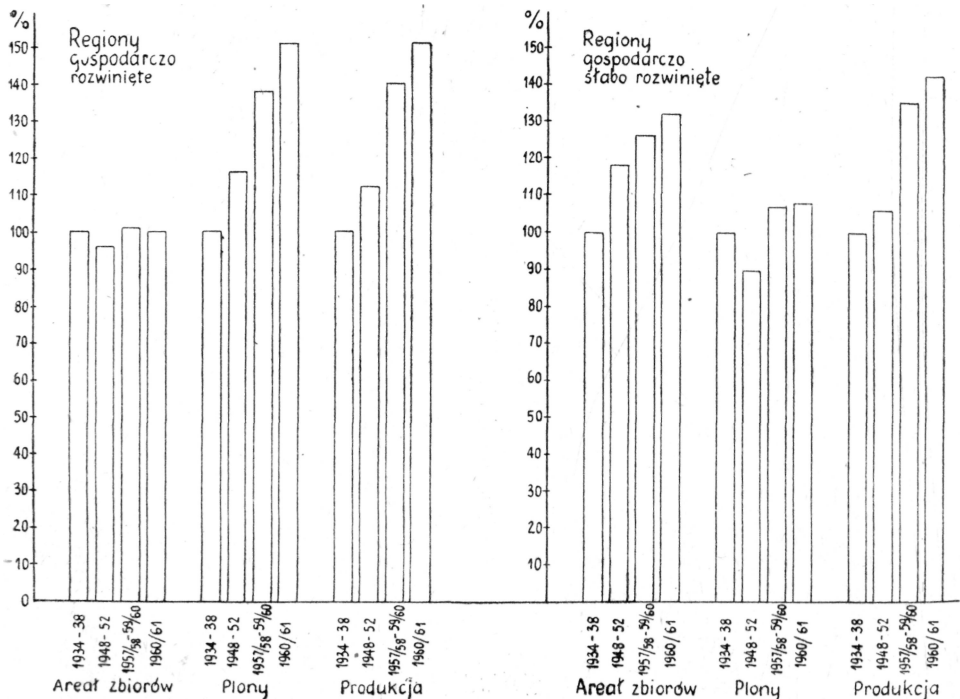
Produkcja, areal zbiorów i plony zbóż (według geograficznych i ekonomicznych regionów świata)

Wyszczególnienie	1934	1948	Wskaź- nik 1934 - 38 =100	1957/58	Wskaź- nik 1934 - 38 =100	1960/61	Wskaź- nik 1934 - 38 =100
	do 1938	do 1952		do 1959/60			
Produkcja zbóż	w mln ton	w mln ton		w mln ton		w mln ton	
Ameryka Północna	109	169	155	199	183	218	200
Ameryka Łacińska	31	31	100	42	135	44	142
Europa zachodnia	67	65	97	84	125	88	131
Europa wschodnia i ZSRR	153	134	88	177	116	189	124
Afryka	26	32	123	38	146	40	154
Azja	260	272	105	348	134	366	141
Oceania	5	7	140	7	140	11	220
Regiony gosp. rozwinęte	334	375	112	467	140	506	151
Regiony słabo rozwinęte	317	335	106	428	135	450	142
Świat	651	710	109	895	137	956	147
Areal zbiorów zbóż	w mln akrów	w mln akrów		w mln akrów		w mln akrów	
Ameryka Północna	245	257	105	237	97	235	96
Ameryka Łacińska	67	69	103	88	131	89	133
Europa zachodnia	105	96	91	100	95	100	95
Europa wschodnia i ZSRR	357	326	91	376	105	367	103
Afryka	97	111	114	119	123	125	129
Azja	511	616	121	646	126	674	132
Oceania	16	15	94	17	106	21	131
Regiony gosp. rozwinęte	723	694	96	730	101	723	100
Regiony słabo rozwinęte	675	796	118	853	126	888	132
Świat	1398	1490	107	1583	113	1611	115
Plony zbóż	w kg z akra	w kg z akra		w kg z akra		w kg z akra	
Ameryka Północna	443	659	149	839	189	927	209
Ameryka Łacińska	461	450	98	480	104	498	108
Europa zachodnia	638	676	106	833	131	876	137
Europa wschodnia i ZSRR	429	408	95	470	110	514	120
Afryka	265	287	108	316	119	318	120
Azja	508	441	87	538	106	542	107
Oceania	331	444	134	435	131	535	162

Wyszczególnienie	1934 do 1938	1948 do 1952	Wskaź- nik 1934—38 = 100	1957/58 do 1959/60	Wskaź- nik 1934—38 = 100	1960/61	Wskaź- nik 1934—38 = 100
Regiony gosp. rozwinięte	462	538	116	639	138	699	151
Regiony słabo rozwinięte	468	420	90	501	107	506	108
Świat	465	475	102	565	122	593	128

Źródło: Zestawione na podstawie L. R. Browna, op. cit., s. 50 (tab. 17), 53 (tab.19), 56 (tab. 21).

gionach jako całości wykazywał w badanym okresie jedynie nieznaczne wahania, zaś w końcowym roku tego okresu ustabilizował się na poziomie roku wyjściowego (por. rycinę 2). Regiony gospodarczo słabo rozwinięte, które w latach 1934—1938 do 1960/61 osiągnęły jako całość 42-procentowy wzrost produkcji zbóż, zawdzięczają go w przeważającej mierze rozszerzeniu areалу upraw, przeciętnie o 32%, oraz — w znacznie mniejszym stopniu — poprawie plonów, które w badanym okresie wzrosły przeciętnie zaledwie o 8% (por. rycinę 2).

Ryc. 2. Wskaźniki produkcji, areálu zbiorów oraz plonów zbóż (1934—1938 = 100).

Dość znaczna, ale przecież nie druzgocąca przewaga gospodarczo rozwiniętych regionów świata w zakresie tempa wzrostu globalnej produkcji zbóż nie byłyaby w stanie w poważniejszym stopniu pogłębić istniejącej już przed wojną rozpiętości w poziomie produkcji zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca obu regionów, gdyby nie dodatkowy, a przy tym znacznie silniej działający czynnik wzrostu tej rozpiętości, jakim są zmiany w stosunkach demograficznych. Umiarkowane tempo przyrostu naturalnego w regionach gospodarczo rozwiniętych i bardzo wysoka dynamika tego wzrostu w regionach słabo rozwiniętych (por. tabelę 4) spowodowały, że w latach 1930—1960 ludność regionów gospodarczo rozwiniętych wzrosła z 676 mln do 852 mln, czyli o 26%, podczas gdy w regionach słabo¹ rozwiniętych liczba ludności podniosła się z 1311 mln do 2061 mln, czyli o 57%. W konsekwencji udział ludności regionów słabo, rozwiniętych w ogólnej liczbie ludności świata wzrósł z 66% w 1930 r. do 70,8% w 1960 r., zaś ich udział w światowej produkcji zbóż spadł w tym samym czasie z 49% na 47%⁹.

Tabela 4

Tempo przyrostu naturalnego w różnych geograficznych i ekonomicznych regionach świata w okresie 1930—1960 (w %)

Wyszczególnienie	1930—1940	1940—1950	1950—1960
Ameryka Północna	8,1	15,1	17,3
Ameryka Łacińska	20,2	24,4	26,4
Europa zachodnia	8,1	-0,4	7,9
Europa wschodnia i ZSRR	8,8	-0,3	14,5
Afryka	11,0	15,7	18,1
Azja	12,3	17,3	17,4
Oceania	10,0	18,2	23,1
Regiony gospodarczo rozwinięte	8,4	3,0	12,8
Regiony gospodarczo słabo rozwinięte	12,8	17,8	18,3
Cały świat	11,3	12,9	16,8

Źródło: Zestawione na podstawie L. R. Browna, op. cit., s. 9 (tab. 3), 13 (tab. 6).

Nienadążanie dynamiki produkcji zbóż za wysokim tempem wzrostu liczby ludności spowodowało niekorzystne zmiany w wielkości produkcji zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca regionów gospodarczo słabo rozwiniętych. Jak wynika z danych zaprezentowanych w tabeli 5, produk-

⁹ Obliczone na podstawie L. R. Browna, op. cit., s. 12 (tab. 4 i 5), 50 (tab. 17).

Tabela 5

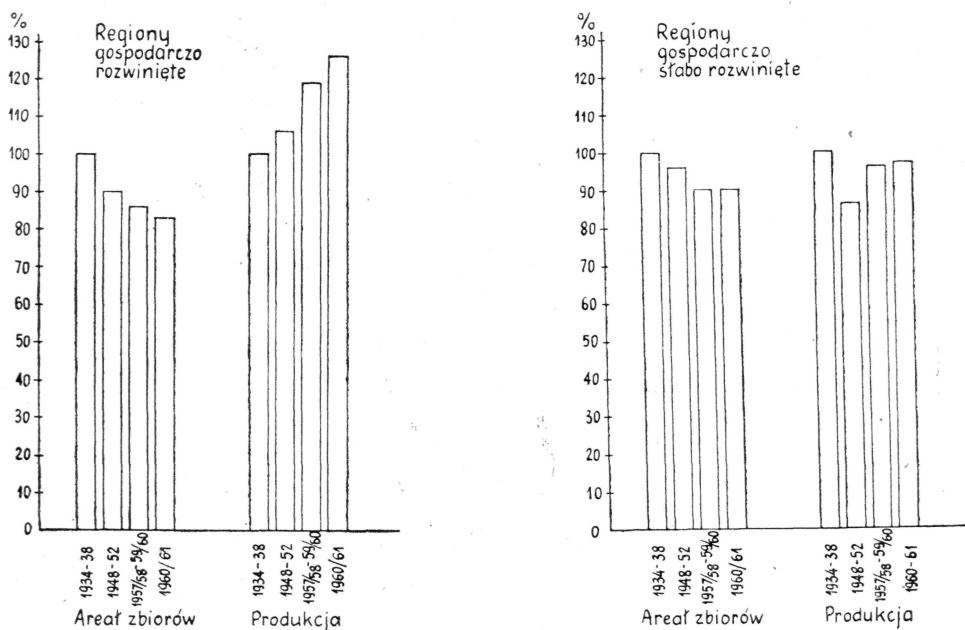
Produkcja i areal zbiorów zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca (według regionów geograficznych i ekonomicznych)

Wyszczególnienie	1934	Wska-	1948	Wska-	1957/58	Wska-	1960/61	Wska-
	do 1938	źnik 1934 – –38 =100	do 1952	źnik 1934 – –38 =100	do 1959/60	źnik 1934 – –38 =100		1934 – –38 =100
Produkcja zbóż	w kg		w kg		w kg		w kg	
Ameryka Północna	768	100	1006	131	1042	136	1107	144
Ameryka Łacińska	254	100	190	75	213	84	214	84
Europa zachodnia	247	100	234	95	284	115	293	119
Europa wschodnia i ZSRR	533	100	453	85	535	100	558	105
Afryka	158	100	161	102	167	106	170	108
Azja	231	100	197	85	221	96	226	98
Ocean	455	100	538	118	467	103	688	151
Regiony gospodarczo rozwinęte	470	100	497	106	559	119	593	126
Regiony gospodarczo słabo rozwinięte	224	100	192	86	214	96	218	97
Świat	307	100	284	93	316	103	328	107
Areal zbiorów zbóż	w akrach		w akrach		w akrach		w akrach	
Ameryka Północna	1,73		1,53		1,24		1,19	
Ameryka Łacińska	0,55		0,42		0,45		0,43	
Europa zachodnia	0,39		0,35		0,34		0,33	
Europa wschodnia i ZSRR	1,24		1,10		1,14		1,08	
Afryka	0,59		0,56		0,52		0,53	
Azja	0,45		0,45		0,41		0,42	
Oceania	1,45		1,15		1,13		1,31	
Regiony gospodarczo rozwinęte	1,02	100	0,92	90	0,88	86	0,85	83
Regiony gospodarczo słabo rozwinięte	0,48	100	0,46	96	0,43	90	0,43	90
Świat	0,66	100	0,60	91	0,56	85	0,55	83

Źródło: Zestawione i obliczone na podstawie L. R. Browna, op. cit., s. 52 (tab. 18), 55 (tab. 20).

cja zbóż na 1 mieszkańca regionów słabo rozwiniętych spadła w latach 1934—1938 do 1960/61 zarówno względnie, w porównaniu z regionami gospodarczo rozwiniętymi, jak i absolutnie.

Stopień względnego spadku tej produkcji ilustrują następujące dane: w latach 1934—1938 produkcja zbóż w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych, w przeliczeniu na 1 mieszkańca tych regionów, stanowiła 48% odpowiedniej wielkości w regionach gospodarczo rozwiniętych; w późniejszym okresie stosunek ten spadł do 39% w latach 1948—1952,

Ryc. 3. Wskaźniki produkcji oraz areału zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca (1934r—1938 = 100).

do 38% w latach 1957/58—1959/60 i do 37% w roku gospodarczym 1960/61. Absolutny spadek produkcji zbóż na 1 mieszkańca w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych wyrażał się liczbą 6 kg, co stanowiło około 3% w stosunku od poziomu z lat 1934—1938 (por. tabelę 5).

Przyczyną tego spadku produkcji było zmniejszenie areału zbiorów zbóż w przeliczeniu na jednego mieszkańca, jak również przejściowe pogorszenie się plonów, zwłaszcza w Azji i w Ameryce Łacińskiej. W regionach gospodarczo rozwiniętych spadek areału upraw zbóż na 1 mieszkańca był w badanym okresie z dużą nadwyżką rekompensowany wzrostem plonów, podczas gdy w regionach słabo rozwiniętych, mimo

dość znacznej poprawy plonów w latach pięćdziesiątych, nie zdołano dotychczas osiągnąć nawet przedwojennego poziomu produkcji zbóż na 1 mieszkańca (por. rycinę 3).

2. Aczkolwiek poziom produkcji zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych był w latach 1934—1938 bardzo niski (224 kg rocznie, wobec 470 kg w regionach gospodarczo rozwiniętych)¹⁰, to jednak wszystkie bez wyjątku regiony słabo rozwinięte eksportowały znaczne ilości zbóż. Ameryka Łacińska, mimo skromnego poziomu produkcji na 1 mieszkańca, była największym światowym eksporterem zbóż (37% światowego eksportu zbóż). Również Azja, chociaż jeszcze mniej zasobna w zboża, stanowiące w dodatku w tym regionie podstawę wyżywienia ludności¹¹, wywoziła prawie 10% światowego eksportu zbóż. Nawet Afryka, region o najniższym na świecie poziomie produkcji zbóż na 1 mieszkańca, miała kilkuprocentowy udział w światowym eksporcie.

Prócz wymienionych, eksporterami zbóż na znaczną skalę były Ameryka Północna i Europa wschodnia z ZSRR oraz — na mniejszą skalę — Oceania. Jedynym importerem zbóż per saldo była w okresie bezpośrednio przedwojennym Europa zachodnia (por. tabelę 6).

Tabela 6

Światowe obroty (netto) zbożem wg regionów geograficznych (w mln ton)

Wyszczególnienie	1934—38	1948—52	1957/58 do 1959/60	1960/61
Ameryka Północna	— 5,3	—23,4	—31,6	—39,4
Ameryka Łacińska	— 9,1	— 0,8	— 1,1	+ 0,2
Europa zachodnia	+23,7	+22,0	+22,4	+25,3
Europa wschodnia i ZSRR	— 4,7	..	+ 0,4	— 0,4
Afryka	— 0,7	+ 0,3	+ 1,2	+ 2,2
Azja	— 2,2	+ 5,9	+10,1	+16,0
Oceania	— 2,8	— 3,4	— 2,8	— 6,0

Uwaga: Znak + oznacza import netto, znak — oznacza eksport netto.

Źródło: L. R. Brown, op. cit., s. 75 (tab. 29).

¹⁰ Por. tabelę 5.

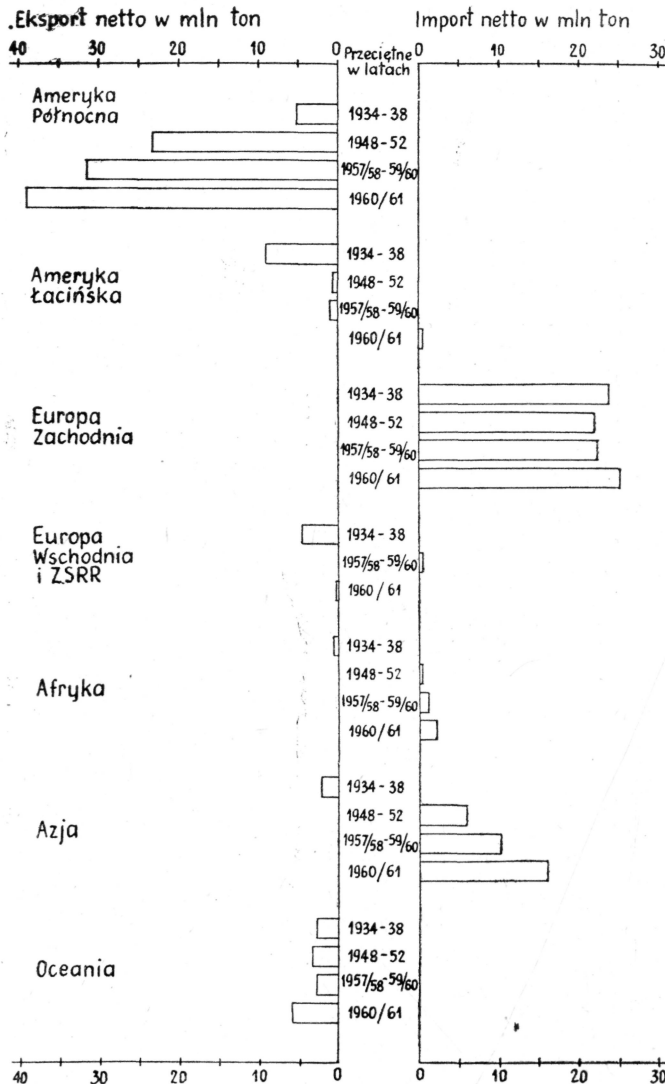
¹¹ W 1958 r. zboża spożywane w postaci bezpośredniej (tj. bez produktów hodowlanych) dostarczały w Afryce około 45% kalorii, w Ameryce Łacińskiej blisko 50, % zaś w Azji prawie 70%. Dla porównania: w Ameryce Północnej 20%, w Oceanii nieco ponad 25%, w Europie zachodniej blisko 40%, a w Europie wschodniej łącznie z ZSRR ponad 50% (por. ibidem, s. 34).

W okresie powojennym obserwuje się dość radykalne zmiany w kierunkach obrotu zbożem w skali światowej. Europa zachodnia pozostała wprawdzie nadal głównym światowym importerem zbóż, a Ameryka Północna i Oceania umocniły tylko swe pozycje eksporterów, ale pozostałe regiony, w tym wszystkie regiony gospodarczo słabo rozwinięte, przekształciły się stopniowo w stałych lub przejściowych¹² importerów zbóż. W grupie importerów czołowe miejsce, bezpośrednio po Europie zachodniej, zajmuje ostatnio Azja, której udział w światowym imporcie zbóż w roku 1960/61 przekraczał 37%. Azja wraz z Europą zachodnią importowały w tymże roku około 59% światowego eksportu zbóż¹³ (por. tabelę 6 oraz rycinę 4).

3. Przystawienie się regionów gospodarczo słabo rozwiniętych z eksportu na import zbóż podyktowane zostało dążeniem do zabezpieczenia przynajmniej minimum środków utrzymania ludności. Zaspokojenie najbardziej niezbędnych potrzeb w zakresie wyżywienia ludności tych regionów, przy utrzymaniu eksportu zbóż na dotychczasowym czy nawet na niższym poziomie, było nie do pomyślenia. Wykorzystanie całej własnej produkcji zbóż dla celów konsumpcji wewnętrznej okazało się również, w miarę wzrostu liczby ludności, niewystarczające. Nie rozwiązał też problemu niedoboru żywności w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych import zbóż, przynajmniej w dotychczasowych rozmiarach. Jak wynika z danych zawartych w tabeli 7, import netto w wysokości 2—10 kg zbóż rocznie na I mieszkańca nie był w stanie w większym stopniu poprawić poziomu zaopatrzenia ludności. Aczkolwiek aktualny poziom spożycia zbóż wykazuje — w porównaniu z okresem przedwojennym — pewną poprawę (największą w Ameryce Łacińskiej, głównie dzięki rezygnacji z eksportu, minimalną zaś w Azji, mimo ogromnego globalnego importu zbóż) — to jednak spożycie zbóż na 1 mieszkańca w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych wykazuje względny spadek w porównaniu ze spożyciem w regionach ekonomicznie rozwiniętych.

¹² Europa wschodnia łącznie z ZSRR, w zależności od aktualnych pomyślnych lub niepomyślnych zbiorów, przechodzi w ostatnich latach na przemian z pozycji eksportera do pozycji importera.

¹³ Cechą charakterystyczną importu Azji jest to, że jego przedmiotem są prawie wyłącznie zboża chlebne, podczas gdy Europa zachodnia importuje mniej więcej w połowie zboża chlebne, w połowie zaś zboża pastewne. Wzrost roli regionów gospodarczo słabo rozwiniętych jako importerów zbóż chlebowych (głównie Pszenicy) przyczynił się do zwiększenia udziału pszenicy w światowym eksporcie zbóż z 41% w latach 1934—1938 do 58% w 1961 r. (por. *Trade Yearbook 1962*, FAO, Rome 1963, tabela 25 A na s. 107; *Ekonomiczeskoje položenije kapitalistycznych stran*, Moskwa 1963, s. 118—21; „Polityka” 1964, nr 13, s. 11).

Ryc. 4. Międzyregionalne obroty netto zbożem. Źródło: L. R. Brown, op. cit., s. 76

W latach 1934—1938 konsumpcja zbóż w regionach słabo rozwiniętych stanowiła 45% spożycia przypadającego na 1 mieszkańca regionów gospodarczo rozwiniętych, natomiast w latach 1948—1952, 1957/58—1959/60 oraz 1960/61 odpowiednie liczby wynosiły: 38%, 40% i 40%.

Jakkolwiek struktura spożycia zbóż (spożycie bezpośrednie i w postaci przetworzonej, tj. jako produkty hodowlane) w krajach gospodarczo słabo rozwiniętych charakteryzuje się większym udziałem spożycia bez-

Produkcja, obroty i rozporządzalne zasoby zbóż (według geograficznych i ekonomicznych regionów świata)

Wyszczególnienie	Ogółem (w mln ton)				Na 1 mieszkańca (w kg)			
	1934	1948	1957/58	1960/61	1934	1948	1957/58	1960/61
	do 1938	do 1952	do 1959/60		do 1938	do 1952	do 1959/60	
Regiony geograficzne								
Ameryka Północna								
Produkcja	109	169	199	218	768	1006	1042	1107
Obroty netto	-5	-23	-32	-39	-37	-139	-166	-200
Zasoby	104	146	167	179	731	867	876	907
Ameryka Łacińska								
Produkcja	31	31	42	44	254	190	213	214
Obroty netto	-9	-1	-1	a	-74	-5	-5	+2
Zasoby	22	30	41	44	180	185	208	216
Europa zachodnia								
Produkcja	67	65	84	88	247	234	284	293
Obroty netto	+24	+22	+22	+25	+88	+79	+76	+84
Zasoby	91	87	106	113	335	313	360	377
Europa wschodnia i ZSRR								
Produkcja	153	134	177	189	533	453	535	558
Obroty netto	-5	..	a	a	-16	..	+1	-1
Zasoby	148	..	177	189	517	..	536	557
Afryka								
Produkcja	26	32	38	40	158	161	167	170
Obroty netto	-1	a	+1	+2	-4	+2	+5	+9
Zasoby	25	32	39	42	154	163	172	179
Azja								
Produkcja	260	272	348	366	231	197	221	226
Obroty netto	-2	+6	+10	+16	-2	+4	+6	+10
Zasoby	258	278	358	472	229	201	227	236
Oceania								
Produkcja	5	7	7	11	455	538	467	688
Obroty netto	-3	-3	-3	-6	-252	-265	-187	-372
Zasoby	2	4	4	5	203	273	280	316
Regiony ekonomiczne								
Regiony gosp. rozwinięte								
Produkcja	334	375	467	506	470	497	559	593
Obroty netto	+11	-4	-13	-20	+15	-5	-14	-24
Zasoby	345	371	454	486	485	492	545	569
Regiony gosp. słabo rozwinięte								
Produkcja	316	334	428	450	224	192	214	218
Obroty netto	-11	+4	+13	+20	-8	+2	+5	+9
Zasoby	305	338	441	470	216	194	219	227

Uwaga: Znak + oznacza import netto, znak — oznacza eksport netto.

a Mniej niż 500 000 ton.

Źródło: Zestawione na podstawie L. R. Browna, op. cit., s. 152 (tab. A 13), 153 (tab. A 14).

pośredniego, dzięki czemu — kosztem jakości diety — zyskuje się na kaloriach, to jednak przeciętny poziom spożycia kalorii w tych regionach jest nadal niewystarczający. W 1958 r. spożycie kalorii poniżej optymalnego poziomu notowano w 36 państwach z regionów gospodarczo słabo rozwiniętych. Niedobór kalorii dotyczył 92% ludności Azji, 38% ludności Afryki i 29% ludności Ameryki Łacińskiej, co stanowiło 79% ogólnego stanu ludności regionów słabo rozwiniętych oraz 56% ludności świata¹⁴ (por. tabelę 8).

4. Jest rzeczą godną uwagi, że niedostateczny poziom wyżywienia znacznej części ludności świata, jak również względne pogarszanie się tego poziomu, ma miejsce w okresie, w którym w szeregu krajów eksportujących zboża obserwuje się wzrost stanu zapasów zbóż, zarówno chlebowych, jak i pastewnych. W latach 1949/50 do 1961/62 zapasy te zwiększyły się z około 44 mln ton do około 121 mln ton¹⁵, przy czym, zwłaszcza w ostatnich latach, skoncentrowane one były w 80—90% w Stanach Zjednoczonych¹⁶. Wzrost stanu zapasów wyprzedzał dość znacznie dynamikę wzrostu światowej produkcji zbóż, skutkiem czego stosunek stanu zapasów do bieżącej produkcji zbóż wykazywał tendencję zwyżkową, zahamowaną dopiero w ostatnich latach¹⁷ (por. tabelę 9 oraz rycinę 5a i 5b).

Istnienie poważnego niedoboru żywności w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych, w warunkach występowania pokaźnych nadwyżek zbóż, a także — w mniejszym stopniu — innych produktów żywnościowych, ma swe źródło przede wszystkim w trudnościach finansowych regionów słabo rozwiniętych. Niski poziom oraz bardzo umiarkowana dynamika wzrostu globalnego dochodu narodowego, jeszcze niższe tempo wzrostu tego dochodu w przeliczeniu na 1 mieszkańca tych regionów (albo nawet jego spadek)¹⁸, przy równoczesnych ogromnych potrzebach w zakresie potrzeb inwestycyjnych, jak i konsumpcyjnych, stwarzają ostry deficyt środków płatniczych, pogłębiany dodatkowo przez niekorzystne kształtowanie się w ostatnim dziesięcioleciu terms of trade dla regionów gospodarczo słabo rozwiniętych.

¹⁴ Por. L. R. Brown, op. cit., s. 38.

¹⁵ Dane te nie obejmują zapasów ryżu, które były jednak z reguły dość niskie. Na przestrzeni lat pięćdziesiątych nie przekraczały one nigdy 2 mln ton, a ostatnio spadły do poziomu poniżej 0,5 mln ton, co stanowi około 0,5% w stosunku do światowej rocznej produkcji ryżu (por. *The State of Food and Agriculture 1962*, FAO, Rome, s. 28 (tab. II — 13).

¹⁶ Por. ibidem, s. 28.

¹⁷ Przyczyniły się do tego m. in. duże zakupy zbóż przez ChRL i ZSRR.

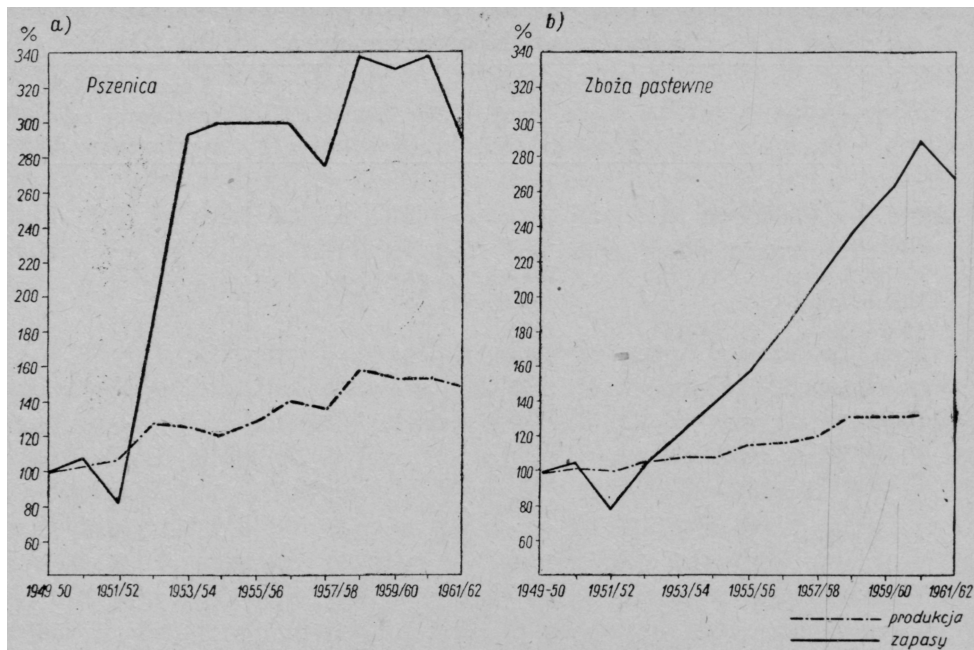
¹⁸ Por. E. Drabowski, *Problemy rozwoju Ameryki Łacińskiej*, Warszawa 1963, s. 13—18.

Dzienne spożycie kalorii oraz dochód narodowy na 1 mieszkańca krajów
gospodarczo słabo rozwiniętych

Wyszczególnienie	Dzienne spożycie kalorii	Dzienny niedobór kalorii	Roczny dochód narodowy na 1 mieszkańca w dol.
Ameryka Łacińska			
Boliwia	1880	620	..
Kolumbia	2225	275	200
Dominikana	1950	550	..
Ekwador	1935	565	171
Salwador	1957	525	176
Gwatemala	2175	325	148
Haiti	1875	625	..
Honduras	2190	310	170
Nikaragua	1985	515	..
Panama	2370	130	332
Paragwaj	2335	165	120
Peru	2040	460	116
Wenezuela	2255	245	871
Afryka			
Algieria	2230	145	228
Angola	2215	160	..
Egipt	2340	35	117
Etiopia	2295	80	38
Kenia	2240	135	86
Libia	2180	195	114
Sudan	2295	80	64
Tanganika	2175	200	51
Tunezja	2170	205	133
Azja			
Burma	2150	150	45
Cejlon	2060	240	118
Chiny, Korea Płn., i Wietnam Płn.	2200	100	..
India	2050	250	62
Indonezja	2125	175	..
Iran	2040	360	..
Irak	2255	145	..
Jordania	2085	315	..
Korea Pdn.	2040	260	..
Malaje	2290	10	224
Pakistan	2030	270	51
Filipiny	2145	155	146
Syria	2255	145	..
Syjam	2185	115	..

Uwaga: Zestawienie obejmuje wyłącznie te kraje, w których występuje niedobór kalorii. Spożycie i niedobór kalorii dotyczą 1958 r., zaś poziom dochodu na 1 mieszkańca — 1959 r.

Źródło: Zestawione na podstawie L. B. Browna, op. cit., tabele: 14 na s. 39, 15 na s. 42 i A4 na s. 142-143.

Ryc. 5. Wskaźniki światowej produkcji i światowych zapasów zbóż (1949/50 = 100).
Źródło: Obliczone i sporządzone na podstawie „FAO Commodity Review” 1962,
tab. II na s. II — 124

Według World Economic Survey strata poniesiona przez kraje gospodarczo słabo rozwinięte na skutek zmiany cen importowych i eksportowych wyniosła w okresie 1951—1961 prawie 15 mld dol.¹⁹ Specjaliści FAO szacują tę stratę jeszcze wyżej, przyjmują bowiem, że w latach 1955—1961 kraje słabo rozwinięte straciły z powodu zmiany terms of trade 20 mld dol., z czego 8 mld dol. na skutek obniżki cen produktów rolniczych, zaś 12 mld dol. z powodu wzrostu cen artykułów przemysłowych²⁰. W latach 1962—1963 odnotowano wprawdzie zahamowanie niekorzystnego dla krajów gospodarczo słabo rozwiniętych kształtowania się terms of trade, istnieje jednak uzasadniona obawa, że poprawa ta, jako wywołana czynnikami krótkotrwałymi, jest zjawiskiem przejściowym²¹.

¹⁹ Por. World Economic Survey 1962. The Developing Countries in World Trade, New York 1963, s. 114 (tab. 6—4).

²⁰ Por. S. Królikowski, *Zagadnienie stabilizacji międzynarodowego rynku rolniczego*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1964, nr 4, s. 130.

²¹ Por. M. Heintze, *Sytuacja w zakresie wyżywienia i rolnictwa w 1963 r.*, ibidem, s. 145—152; *Economie Report of the President*, Washington 1964, s. 304 (tab. C—83).

Światowa produkcja i zapasy zbóż w latach 1949/50 — 1961/62

Lata	Pszenica						Zboża pastewne ^a					
	produkcja w mln ton	wskaźnik 1949/50 = = 100	zapasy w mln ton ^b	wskaźnik 1949/50 = = 100	stosunek zapasów do produkcji %	produkcja w mln ton	wskaźnik 1949/50 = = 100	zapasy w mln ton ^c	wskaźnik 1949/50 = = 100	stosunek zapasów do produkcji %		
1949/50	162	100	16	100	9,9	344	100	28	100	8,1		
1950/51	167	103	17	106	10,2	351	102	29	104	8,3		
1951/52	171	106	14	82	8,2	348	101	22	79	6,3		
1952/53	205	127	30	188	14,6	364	106	29	104	8,0		
1953/54	204	126	47	294	23,0	374	109	34	121	9,1		
1954/55	195	120	48	300	24,6	376	109	39	139	10,4		
1955/56	207	128	48	300	23,2	399	116	44	157	11,0		
1956/57	226	140	48	300	21,2	403	117	51	182	12,7		
1957/58	221	136	44	275	19,9	414	120	59	210	14,3		
1958/59	256	158	54	338	21,1	453	132	66	236	14,6		
1959/60	250	154	53	331	21,2	453	132	72	257	15,9		
1960/61	249	154	54	338	21,7	458	133	81	289	17,7		
1961/62 ^a	241	149	46	288	19,1	..	..	75	268	..		

a Kukurydza, jęczmień, owies, żyto, proso, sorgo i mieszanki, b Zapasy w czterech głównych krajach eksportujących pszenicę: w USA, w Kanadzie, w Argentynie i w Australii, c Zapasy w dwóch głównych krajach eksportujących zboża pastewne: w USA i w Kanadzie. d Szacunkowe.

Źródło: Obliczone i zestawione na podstawie FAO Commodity Review 1962, Rome, s. 11 — 123 (tab. III).

W tej sytuacji nie można oczekiwać poważniejszego zwiększenia przez te kraje zakupu zbóż na rynku światowym na normalnych warunkach handlowych. Należy się raczej liczyć z dalszym wzrostem znaczenia eksportu rolnego na warunkach specjalnych, który w głównych krajach eksporterach produktów rolnych odgrywał już w latach pięćdziesiątych doniosłą rolę, zwłaszcza w odniesieniu do niektórych asortymentów rolnych (por. tabelę 10).

Tabela 10

Procentowy udział eksportu na warunkach specjalnych w ogólnej wartości eksportu rolnego z USA

Produkty	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
Pszenica	66	72	69	66	72	74	71
Ryż	7	52	73	47	36	54	61
Zboża pastewne	29	61	66	26	21	28	27

Uwaga: Tabela nie obejmuje innych produktów rolnych, które również były wywożone na warunkach specjalnych. Udział eksportu na warunkach specjalnych w ogólnej wartości eksportu rolnego wahał się w latach 1954/55 do 1960/61 od około 30% do około 40%.

Źródło: Zestawione na podstawie *The State of Food and Agriculture 1962*, FAO, Rome, s. 48 (tabela 11—21)

Jak wynika z tabeli 10, szczególne miejsce w eksporcie produktów rolnych na warunkach specjalnych zajmują zboża, zwłaszcza zaś pszenica. W latach; 1954/55—1963/64, czyli od czasu wydania w USA odnośnej ustawy 480 (Public Law 480) wywieziono z tego kraju na warunkach wyszczególnionych w ustawie 102 mln ton pszenicy na ogólną sumę 6,5 mld dol. W roku gospodarczym 1964/65, ze względu na słabe perspektywy zbytu pszenicy na warunkach handlowych, przewidywany jest w USA na podstawie ustawy 480 wzrost udziału eksportu pszenicy w ogólnej masie eksportu tego zboża²².

Dość dużą wagę ma eksport pszenicy na warunkach specjalnych również w innych państwach eksportujących zboża. W konsekwencji w roku gospodarczym 1960/61 tylko 48% światowego eksportu pszenicy sprzedano na normalnych warunkach handlowych, zaś 52% wywieziono na warunkach specjalnych: 25% za waluty krajowe, 5% w formie darów i subwencji, 3% w oparciu o umowy kompensacyjne, 2% na kredyt nie-handlowy, a pozostałe 17% na innych specjalnych warunkach przewidzianych we wspomnianej ustawie²³.

Poza wymienionymi formami dostaw na warunkach specjalnych, pewna ilość zbóż z nagromadzonych nadwyżek będzie mogła zostać roz-

²² Por. *Zycie Gospodarcze* 1964, nr 33, s. 7.

²³ Dane z *The State of Food and Agriculture 1962*, FAO, Rome, s. 49 (tab. II—22).

dysponowana pomiędzy kraje odczuwające potrzebę pomocy żywnościowej, za pośrednictwem utworzonego w 1962 roku z inicjatywy ONZ i FAO Światowego Programu Żywności (World Food Program), który rozpoczął swą działalność na początku 1963 r. Przedsięwzięcie to, traktowane początkowo jako eksperymentalne (powołane na okres trzyletni), wyposażone zostało w dość skromny — w stosunku do potrzeb — fundusz w wysokości 100 mln dol.²⁴, co niewątpliwie zakreślać będzie dość wąskie granice dla jego działalności. Jednak w przypadku powodzenia tej akcji może ona zostać w przyszłości poważnie rozszerzona i stać się jednym z ważnych narzędzi złagodzenia palącego problemu głodu w dwudziestowiecznym świecie.

Abstrahując chwilowo od praktycznych trudności rozładowania aktualnie istniejących zapasów nadwyżek produktów rolnych, warto zastanowić się, w jakim stopniu rozdysponowanie światowych zapasów zbóż pomiędzy ludność regionów ekonomicznie słabo rozwiniętych poprawiłoby zaopatrzenie tej ludności w tak podstawowe dla niej produkty żywnościowe. Prosty rachunek pozwala na stwierdzenie, że w przypadku równomiernego podzielenia światowych zapasów zbóż (zarówno chlebowych, jak i pastewnych) w wysokości około 120 mln ton pomiędzy głodującą ludność świata w liczbie około 1,6 mld (79% ludności regionów gospodarczo słabo rozwiniętych), ilość przypadająca na 1 osobę wynosiłaby około 74 kg. Rozdysponowanie tych zapasów pomiędzy całą ludność zamieszkującą regiony słabo rozwinięte poprawiłoby zaopatrzenie tej ludności w zboża o około 58 kg²⁵. Rezultatem takiej operacji byłoby zwiększenie zasobów zbóż na 1 mieszkańca regionów gospodarczo słabo rozwiniętych z 219 kg do 276 kg, co — wobec 545 kg przypadających w tym okresie na 1 mieszkańca regionów ekonomicznie rozwiniętych — stanowiłoby w dalszym ciągu zaledwie 51% tego poziomu (zamiast aktualnych 40%).

Biorąc pod uwagę jednorazowy charakter takiego przedsięwzięcia, trzeba stwierdzić, że przesunięcie całych światowych zapasów nadwyżek produktów rolnych (zbóż) do odczuwających niedobór żywności regionów gospodarczo słabo rozwiniętych nie byłoby w stanie rozwiązać problemu wyżywienia w tych regionach. Stwierdzenie to nie oznacza bynajmniej negowania ani nawet pomniejszenia roli pomocy gospodarczo rozwiniętych regionów świata w rozwiązaniu problemu głodu wśród ludności regionów słabo rozwiniętych. Ma ono jedynie na celu pod-

²⁴ Ibidem, s., 49.

²⁵ Wysokość światowych zapasów zbóż przyjęto na przeciętnym poziomie z lat 1957/59—1961/62, natomiast dane odnośnie do liczby ludności odnoszą się do 1960 r. (por. FAO Commodity Review 1962, Rome, s. II—124, (tab. III), oraz L. R. Brown, op. cit., s. 12 (tab. 4).

kreślenie tej prostej prawdy, że dla osiągnięcia istotnej poprawy w poziomie wyżywienia bardzo licznej i szybko wzrastającej liczby ludności w gospodarczo słabo rozwiniętych regionach świata takie środki, jak międzyregionalna redystrybucja nadwyżkowych zapasów żywności, są daleko niewystarczające.

III

Dla lepszego zorientowania się, jak trudny do rozwiązania — przynajmniej w obecnych warunkach — jest powyższy problem, warto zapoznać się z niektórymi opracowaniami zajmującymi się problematyką wyżywienia ludności świata w perspektywie — do roku 1980 i 2000. W interesujący i przejrzysty sposób rysuje te perspektywy cytowany już L. R. Brown²⁶. Fragmenty opracowania tego autora, poświęcone przyszłości, nie są ani prorocstwem, ani nawet opartą na naukowych przesłankach typową prognozą. Autor nie zadaje sobie trudu roztoczenia przed czytelnikiem wszechstronnej wizji przyszłego świata, ale stara się odpowiedzieć na konkretne pytanie, jakie zmiany muszą nastąpić w produkcji w obrocie żywnością w skali światowej, aby przewidywana na lata 1980 i 2000 liczba ludności kuli ziemskiej²⁷ mogła zadośćuczynić potrzebie zaspokojenia głodu na poziomie dotychczasowym (wariant I) lub nieco wyższym od aktualnego (wariant II)²⁸.

Wychodząc z założenia, że obserwowane ostatnio tendencje w światowym handlu zbożem będą się nadal utrzymywały, autor oblicza niezbędną dla realizacji założonego w latach 1980 i 2000 spożycia wielkość produkcji zbóż w obu ekonomicznych regionach świata (por. tabelę 11). Jak wynika z danych zawartych w tej tabeli, urzeczywistnienie nawet tak skromnego zadania, jakim jest utrzymanie przez najbliższych 40 lat aktualnego poziomu spożycia zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca regionów gospodarczo słabo rozwiniętych²⁹, wymagałoby — przy założonym

²⁶ Prognozy odnoszące się do produkcji, obrotu i spożycia żywności w skali światowej na najbliższą przyszłość, tj. do 1970 r., zawarte są w *Agricultural Commodities-Projections for 1970*, FAO, Rome 1962.

²⁷ Autor przyjmuje średni wariant prognoz demograficznych odnośnie do liczby ludności świata w latach 1930 i 2000 (4219 mln i 6267 mln). Najnowsze dane statystyczne dowodzą, że rzeczywisty przyrost ludności jest nieco wyższy od założonego w średnim wariancie.

²⁸ W odniesieniu do regionów gospodarczo rozwiniętych w obu wariantach przewidywany jest wzrost spożycia (por. tabelę 11).

²⁹ Co w rzeczywistości oznaczałoby prawie niezmienny poziom spożycia zbóż w tych regionach przez ponad 60 lat, ponieważ przeciętna konsumpcja w latach 1957/58—1960/61 w wysokości 222 kg na 1 mieszkańca rocznie tylko bardzo nieznacznie przekraczała poziom z okresu 1934—1938, wynoszący 216 kg rocznie (por. tabelę 7).

wzroście wolumenu importu zbóż z regionów gospodarczo rozwiniętych o 133% w 1980 r. i o 353% w 2000 r. — znacznego postępu w zakresie produkcji zbóż w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych³⁰: o 53% w 1980 r. i o 139% w 2000 r., w stosunku do poziomu z lat 1957/58—1960/61.

Osiągnięcie nieznacznej — w porównaniu z aktualnym spożyciem — poprawy w poziomie konsumpcji zbóż przez mieszkańców regionów gospodarczo słabo rozwiniętych, o około 10% (9,4%) w 1980 r. i około 20% (19,4%) w 2000 r. wymagałoby — przy założeniu utrzymywania się dotychczasowych tendencji w zakresie międzyregionalnego obrotu zbożem — ogromnych wprost wysiłków ze strony regionów słabo rozwiniętych w kierunku zwiększenia produkcji zbóż o 69% w 1980 r. i o 189% w 2000 r. Warto zauważyć, że w obu wariantach, w szczególności jednak w wariantcie II, tempo wzrostu produkcji zbóż w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych musi znacznie wyprzedzać dynamikę tej produkcji w regionach gospodarczo rozwiniętych, co jest równoznaczne z odwróceniem, a raczej z koniecznością odwrócenia dotychczasowych tendencji w tej dziedzinie.

Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że założona w wariantcie I stabilizacja spożycia zbóż na 1 mieszkańca regionów gospodarczo słabo rozwiniętych oznacza w gruncie rzeczy względne pogorszenie sytuacji tych regionów. Konsumpcja zbóż na 1 mieszkańca regionów słabo rozwiniętych, stanowiąca obecnie około 40% analogicznego spożycia w regionach gospodarczo rozwiniętych, spadłaby w 1980 r. do 37% i w 2000 r. do 35% tego spożycia. Wariant II natomiast, zakładający prawie 10-procentowy wzrost konsumpcji zbóż na 1 mieszkańca regionów słabo rozwiniętych w 1980 r. i blisko 20-procentowy wzrost w 2000 r., zakłada tym samym zachowanie względnej wielkości tego spożycia na niezmiennym poziomie około 40%³¹.

Aby zorientować się, że założenia I, a nawet II wariantu odnośnie do spożycia zbóż w przeliczeniu na 1 mieszkańca są jeśli nie minimalistyczne, to w każdym razie bardzo skromne, wystarczy zestawić i porównać poniższe dane. Produkcja zbóż na 1 mieszkańca w skali światowej wynosi obecnie około 313 kg rocznie, w tym 568 kg w regionach gospodarczo rozwiniętych i 215 kg w regionach słabo rozwiniętych²²; przewidywany poziom tego spożycia w 2000 r. wynosi odpowiednio:

³⁰ Wysoka dynamika produkcji zbóż w regionach gospodarczo słabo rozwiniętych oczekiwana jest już w bieżącym dziesięcioleciu (por. *Agricultural Commodities-Projections for 1970*, FAO, Rome 1962, s. 1—9 (tab. 4).

³¹ Obliczone na podstawie danych z tabeli 11.

³² Dane odnoszą się do okresu 1957/58—1960/61.

Tabela 11

Produkcja, obroty netto i rozporządalne zasoby zbóż w świecie (według ekonomicznych regionów)

	Wariant I				Wariant II				
	1957/58 do 1960/61	1980	wskaznik 1957/58 do 1960/61 = =100	2000	wskaznik 1957/58 do 1960/61 = =100	1980	wskaznik 1957/58 do 1960/61 = =100	2000	wskaznik 1957/58 do 1960/61 = =100
N a l m i e s z k a ń c a									
Regiony gospodarczo rozwinięte	w kg	w kg	w kg	w kg	w kg	w kg	w kg	w kg	w kg
Produkcja	568	636	112	696	123	636	112	697	123
Obroty netto	-18	-33	183	-53	294	-33	183	-53	294
Zasoby	550	603	110	643	117	603	110	644	117
Regiony słabo rozwinięte									
Produkcja	215	211	98	208	97	232	108	251	117
Obroty netto	+7	+11	157	+14	200	+11	157	+14	200
Zasoby	222	222	100	222	100	243	109	265	119
O g ó l e m	w mln ton	w mln ton		w mln ton		w mln ton		w mln ton	
Regiony gospodarczo rozwinięte									
Produkcja	476	679	143	897	188	679	143	897	188
Obroty netto	-15	-35	233	-68	453	-35	233	-68	453
Zasoby	461	644	140	829	180	644	140	829	480
Regiony słabo rozwinięte									
Produkcja	433	662	153	1034	239	732	169	1253	289
Obroty netto	+15	+35	233	+68	453	+35	233	+68	453
Zasoby	448	697	156	1102	246	767	171	1321	295

Źródło: Obliczone i zestawione na podstawie L. It. Browna, op. cit., s. 119 (tab. 39), 120 (tab. 40), 123 (tab. 41), 124 (tab. 42).

308 kg, 696 kg i 208 kg (wariant I) oraz 343 kg, 697 kg i 251 kg (wariant II)³³, podczas gdy optymalny poziom konsumpcji równowartości zboża w przeliczeniu na 1 mieszkańca szacuje się na około 500 kg rocznie³⁴. Założone wielkości są więc jeszcze bardzo dalekie od optymalnych.

Dla osiągnięcia założonego w wariancie I i II poziomu produkcji na 1 mieszkańca, roczna globalna produkcja zbóż powinna wzrosnąć w 2000 r. do poziomu 1931 mln ton (wariant I) lub 2150 mln ton (wariant II), czyli o 112% względnie o 137% w stosunku do okresu 1957/58—1960/61. Osiągnięcie w 2000 r. optymalnego poziomu spożycia w wysokości 500 kg rocznie na mieszkańca wymagałoby wzrostu tej produkcji do poziomu 3134 mln ton, czyli o 245% w stosunku do okresu wyjściowego, natomiast dla zapewnienia całej ludności świata takiego poziomu spożycia zbóż (w formie bezpośredniej i pośredniej), jaki ma miejsce obecnie w USA, globalna produkcja zbóż w skali światowej musiałaby przekroczyć w 2000 r. 5013 mln ton, czyli wzrosnąć o 451% w stosunku do aktualnego poziomu tej produkcji.

Przedstawione wyżej dane dowodzą, że dla realizacji najskromniejszych nawet celów w zakresie wyżywienia ludności słabo rozwiniętych gospodarczo regionów świata muszą zostać pomyślnie rozwiązane niełatwe zadania zarówno w dziedzinie przyspieszenia tempa wzrostu światowej produkcji rolnej, jak i efektywnego rozszerzenia międzyregionalnego obrotu zbożem. Uświadomienie sobie ogromu tych zadań oraz trudności, na jakie może napotkać ich realizacja, jest nieodzownym warunkiem mobilizacji niezbędnych środków, co stanowi — jak się wydaje — podstawową przesłankę powodzenia tego gigantycznego przedsięwzięcia.

³³ Obliczone na podstawie L. R. Browna, op. cit., s. 12 (tab. 4), s. 119—24 (tab. 39—42).

³⁴ Na tym poziomie (500 kg na 1 mieszkańca rocznie) kształtuje się aktualne spożycie w NRF, podczas gdy np. w Indii wynosi ono zaledwie 250 kg, zaś w USA aż 800 kg (por. F. Baade, op. cit., s. 73).